

TO‘QIMACHILIK KORXONALARIDA ISHLAB CHIQUARISH XARAJATLARI TAHLILI VA ULARNI BOSHQARISH MEXANIZMLARI

Eshniyozov Asadbek Abdinazar o‘g‘li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o‘qituvchisi

Orcid: 0009-0007-9921-8614

E-mail: asadbek_eshniyozov@tues.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada to‘qimachilik korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarini shakllantiruvchi omillar, ularning tannarxga ta’siri va boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishlari amaliy-tahliliy jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda xomashyo, energiya, mehnat haqi, amortizatsiya, logistika, ta’mirlash va umumishlab chiqarish xarajatlari korxonada samaradorligini belgilovchi asosiy xarajat guruhlari sifatida tahlil qilindi. Shartli to‘qimachilik korxonasi misolida xarajatlar tarkibi, mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan tannarx, resurslardan foydalanish darajasi va xarajatlar og‘ishining moliyaviy natijalarga ta’siri hisoblab chiqildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, xarajatlarni faqat buxgalteriya hisobida qayd etish yetarli emas. Korxonada normativ tannarx, javobgarlik markazlari, byudjetlashtirish, ABC tahlil, raqamli monitoring va motivatsiyaga asoslangan boshqaruv tizimi uyg‘un ishlashi lozim. Maqolada to‘qimachilik korxonalarini uchun xarajatlarni kamaytirish, qo‘shilgan qiymatni oshirish va eksport raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiluvchi mexanizmlar asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: to‘qimachilik korxonasi, ishlab chiqarish xarajatlari, tannarx, boshqaruv hisobi, normativ kalkulyatsiya, javobgarlik markazlari, ABC tahlil, resurs tejamkorligi, raqamli monitoring, raqobatbardoshlik.

Kirish

O‘zbekiston sanoatida to‘qimachilik va tikuv-trikotaj tarmog‘i yuqori bandlik, eksport tushumi, hududiy ishlab chiqarish zanjirlari va qo‘shilgan qiymat yaratish imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2026-yil 1-yanvar holatida respublikada 59,8 mingta sanoat korxonasi faoliyat yuritgan, ulardan 3,7 mingtasi **to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish**, 6,0 mingtasi esa **kiyim ishlab chiqarish** faoliyatiga to‘g‘ri kelgan [2]. Bunday ko‘lam tarmoqda xarajatlarni boshqarish masalasini alohida dolzarb qiladi, chunki

korxonalar sonining oshishi bozor raqobati, resurslarga talab va tannarx bosimini ham kuchaytiradi.

2025-yil yanvar-dekabr oylarida respublika korxonalarida tomonidan 1 101,1 trln soʻmlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgani va bu koʻrsatkich oʻtgan yilning mos davriga nisbatan 6,8 foizga oshgani sanoatdagi oʻsish jarayonlarini tasdiqlaydi [2]. Ishlab chiqaradigan sanoat tarkibida toʻqimachilik mahsulotlari, kiyim, teri va unga tegishli mahsulotlar ishlab chiqarish ulushi 15,8 foiz boʻlgani tarmoqning makroiqtisodiy ahamiyatini yanada kuchaytiradi [2]. Shuning uchun toʻqimachilik korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlari tahlili faqat buxgalteriya hisobining texnik masalasi emas, balki sanoat raqobatbardoshligini taʼminlovchi boshqaruv vositasidir.

Toʻqimachilik ishlab chiqarishida tannarx xomashyo sifati va sarfi, texnologik jarayon barqarorligi, energiya taʼminoti, ishchilar malakasi, uskunalarning texnik holati, logistika va bozor narxlari taʼsirida shakllanadi. Korxonada koʻproq mahsulot ishlab chiqargani bilan har bir birlik mahsulotdan olinadigan foyda kamayishi mumkin. Bunday holat xarajatlar tarkibi, mahsulot assortimenti va buyurtmalar rentabelligi aniq tahlil qilinmaganda yuz beradi. Shu sababli **xarajatlar tahlili** korxonada rahbariyatiga ishlab chiqarish samaradorligini real baholash, tannarxning yashirin oʻsish omillarini koʻrish va foyda marjasini himoya qilish imkonini beradi.

Prezidentning 2024-yil 1-maydagi PF-71-son Farmonida toʻqimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini yangi sifat bosqichiga olib chiqish, ayrim import xomashyolari, materiallar, butlovchilar va ehtiyot qismlarni 2027-yil 1-yanvargacha boʻjxona boʻjidan ozod qilish belgilangan [1]. Mazkur imtiyozlar xarajatlarni pasaytirish uchun tashqi imkoniyat yaratadi. Biroq ularning real samarasi korxonada ichki boshqaruv tizimi, xarid intizomi, normativ tannarx, raqamli monitoring va javobgarlik markazlari orqali taʼminlanadi. Ushbu maqolaning maqsadi toʻqimachilik korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarini tahlil qilish va ularni boshqarish mexanizmlarini amaliy model asosida asoslab berishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Toʻqimachilik korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarini tahlil qilish masalasi korxonada iqtisodiyoti, boshqaruv hisobi, tannarx kalkulyatsiyasi, sanoat raqobatbardoshligi va marketing strategiyasi bilan uzviy bogʻliq. A.X. Pardayev va Z.A. Pardayeva boshqaruv hisobini korxonada ichki qarorlarini axborot bilan taʼminlaydigan tizim sifatida talqin qiladi. Ularning yondashuvida xarajatlarni

mahsulot turlari, bo‘linmalar, jarayonlar va javobgarlik markazlari kesimida hisobga olish muhim o‘rin tutadi [4]. Bu yondashuv to‘qimachilik korxonalarini uchun zarur, chunki yigirish, to‘quv, bo‘yash, pardozlash, tikish va qadoqlash jarayonlari xarajat intensivligi bo‘yicha bir-biridan farq qiladi.

B.A. Hasanov va A.A. Xashimov boshqaruv hisobida xarajatlarni rejalashtirish, me‘yorlashtirish va nazorat qilishni korxonada foydasini boshqarishning ichki mexanizmi sifatida ko‘rsatadi [5]. A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev va S.A. Jumanazarovning buxgalteriya hisobi bo‘yicha ishlari ishlab chiqarish xarajatlarini hujjatlashtirish, xarajat elementlari bo‘yicha umumlashtirish va moliyaviy natijalar bilan bog‘lashda nazariy asos beradi [6]. T. Shog‘iyosov kompleks iqtisodiy tahlilda omilli tahlil, dinamik qiyoslash va resurs sig‘imini aniqlash usullaridan foydalanish zarurligini ta‘kidlaydi [7].

To‘qimachilik sanoati raqobatbardoshligi masalasida Z.A. Xakimov yengil sanoat korxonalarida marketing strategiyalari va raqobat afzalliklarini shakllantirishga e‘tibor qaratadi [10]. S.Sh. Yusupov kuchli raqobat sharoitida to‘qimachilik korxonalarini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqarish modernizatsiyasi, innovatsion investitsiyalar va eksportga yo‘naltirilgan boshqaruv bilan bog‘laydi [11]. M.R. Boltabayev to‘qimachilik sanoati eksport imkoniyatlarini rivojlantirishda marketing strategiyasi va bozor talabiga mos mahsulot assortimentini kengaytirish zarurligini asoslaydi [13]. Ushbu tadqiqotlarda xarajatlar bevosita yoki bilvosita raqobatbardoshlik manbai sifatida ko‘riladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqarish xarajatlari bo‘yicha ilmiy qarashlar uch yo‘nalishda jamlanadi. Bir yo‘nalish xarajatlarni hisobga olish va kalkulyatsiya qilish tartibini yoritadi. Boshqa yo‘nalish iqtisodiy tahlil orqali xarajatlar o‘zgarishining sabablarini aniqlaydi. Yana bir yo‘nalish raqobatbardoshlik va eksport strategiyasi doirasida xarajatlarni qiymat zanjiri bilan bog‘laydi. Ushbu maqolada mazkur yo‘nalishlar yagona amaliy modelga birlashtirildi. **Xarajatlar tahlili** korxonada holatini baholash vositasi, **xarajatlarni boshqarish mexanizmi** esa rentabellikni saqlash vositasi sifatida talqin qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda monografik kuzatish, iqtisodiy taqqoslash, tarkibiy tahlil, omilli tahlil, normativ-kalkulyatsion yondashuv, xarajatlar dinamikasini baholash va boshqaruv qarorlarini modellashtirish usullaridan foydalanildi. Amaliy tahlil uchun shartli to‘qimachilik korxonasi modeli tanlandi. Modelda ishlab chiqarish hajmi,

xarajatlar tarkibi, mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan tannarx, xarajatlar ulushi, o‘sish sur‘ati va resurslardan foydalanish samaradorligi hisoblandi. Rasmiy statistik ma‘lumotlar tarmoqning umumiy iqtisodiy fonini ochish uchun qo‘llandi, korxonada darajasidagi raqamlar esa real korxonada ma‘lumotlari mavjud bo‘lmagan holatda tahliliy model sifatida shakllantirildi.

Tahlil va natijalar

To‘qimachilik korxonasida ishlab chiqarish xarajatlari tarkibi texnologik jarayonning tabiatidan kelib chiqadi. Yigirish jarayonida paxta tolasi va elektr energiyasi xarajatlari asosiy o‘rinni egallaydi. To‘quv jarayonida ip sifati, stanok unumdorligi, ehtiyot qismlar va texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlari muhim bo‘ladi. Bo‘yash va pardozlash bosqichida bo‘yoq, kimyoviy moddalar, suv, bug‘, gaz va oqova suvlarni qayta ishlash xarajatlari tannarxga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Tikuv-trikotaj jarayonida mehnat haqi, ishlab chiqarish normasi, chiqindi, qadoqlash va sifat nazorati xarajatlari ko‘proq seziladi. Shu sababli korxonada har bir texnologik bosqichda **xarajat markazini** ajratishi va ularni mahsulot turlari bilan bog‘lashi zarur.

O‘zbekiston to‘qimachilik korxonalarini uchun xarajatlar bosimining tashqi omillari ham muhim. 2025-yil yanvar-iyun oylarida 1 268,9 mln AQSH dollarlik to‘qimachilik mahsulotlari eksport qilingani, bu umumiy eksportning 7,5 foizini tashkil etgani va o‘tgan yilga nisbatan 17,0 foizga kamaygani bozor sharoiti murakkablashganini ko‘rsatadi [3]. Eksport tarkibida tayyor to‘qimachilik mahsulotlari 47,8 foiz, ip-kalava 32,2 foiz ulush egallagan qiymat zanjirida tayyor mahsulotlar ulushi oshayotganini bildiradi [3]. Tayyor mahsulot ulushining ortishi tikuv, dizayn, brendlash, qadoqlash, sertifikatlash va logistika xarajatlarini aniq boshqarishni talab qiladi.

Shartli korxonada misolida tahlil qilingan ma‘lumotlar xarajatlar tarkibining real boshqaruv qarorlariga qanday ta‘sir qilishini ko‘rsatadi. Modelda korxonada 2024-yilda 10,0 mln metr, 2025-yilda 11,5 mln metr gazlama va tayyor mato ekvivalentidagi mahsulot ishlab chiqargan deb olindi. Ishlab chiqarish hajmi 15,0 foizga oshgan. Xarajatlarning umumiy summasi 120 000 mln so‘mdan 132 500 mln so‘mga oshgan. Nominal xarajat o‘sishi 10,4 foiz bo‘lsa-da, mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan tannarx 12 000 so‘mdan 11 522 so‘mga tushgan. Bu holat ishlab chiqarish hajmi kengayganda doimiy va yarim doimiy xarajatlar bir birlikka nisbatan kamayishini ko‘rsatadi.

1-jadval. Shartli to‘qimachilik korxonasida ishlab chiqarish xarajatlari tarkibi

Xarajat turi	2024-yil, mln so‘m	Ulushi, %	2025-yil, mln so‘m	Ulushi, %	O‘sinh, %
Xomashyo va asosiy materiallar	72 000	60,0	78 200	59,0	108,6
Ish haqi va ijtimoiy ajratmalar	15 600	13,0	18 200	13,7	116,7
Elektr energiyasi, gaz va bug‘	12 000	10,0	13 850	10,5	115,4
Amortizatsiya	6 000	5,0	7 100	5,4	118,3
Ta‘mirlash va ehtiyot qismlar	3 600	3,0	4 250	3,2	118,1
Qadoqlash va yordamchi materiallar	2 400	2,0	2 900	2,2	120,8
Logistika va ichki tashish	3 600	3,0	4 600	3,5	127,8
Umumishlab chiqarish xarajatlari	4 800	4,0	3 400	2,5	70,8
Jami ishlab chiqarish xarajatlari	120 000	100,0	132 500	100,0	110,4

Jadval ma’lumotlari xomashyo va asosiy materiallar tannarxning eng yirik qismini tashkil etishini ko‘rsatadi. 2024-yilda uning ulushi 60,0 foiz bo‘lgan, 2025-yilda 59,0 foizga pasaygan. Nominal xarajat 8,6 foizga oshgan bo‘lsa ham, ishlab chiqarish hajmi 15,0 foizga ko‘paygani sababli xomashyo xarajatining mahsulot birligiga nisbatan bosimi kamaygan. To‘qimachilik korxonasida xomashyo bo‘yicha

1 foizlik tejamkorlik ham katta moliyaviy natija beradi. Modeldagi 2025-yil xarajatlariga ko‘ra, umumiy xarajatning atigi 1 foizga kamayishi 1 325 mln so‘m tejamkorlikka teng bo‘ladi.

Ish haqi va ijtimoiy ajratmalar ulushi 13,0 foizdan 13,7 foizga oshgan. Bu mehnatga haq to‘lash darajasining ko‘tarilishi, malakali operatorlar va texnologlarga talab ortishi, qo‘shimcha smena yoki rag‘batlantirish tizimi joriy etilishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Mehnat xarajatlarining o‘sishi har doim salbiy holat emas. Agar ish haqi o‘sishi mehnat unumdorligi o‘sishi bilan birga kechsa, korxonada mahsulot birligiga nisbatan barqaror natijaga erishadi. Mazkur modelda mehnat xarajatlari ishlab chiqarish hajmidan biroz tezroq o‘sgani sababli ishlab chiqarish normasi, smena samaradorligi, brak ulushi va ishlamay turish vaqti alohida tahlil qilinishi kerak.

Energiya xarajatlari to‘qimachilik ishlab chiqarishida alohida xavf manbai hisoblanadi. Yigirish, to‘quv, bo‘yash, quritish va pardozlash uskunalari elektr energiyasi, gaz, bug‘ va suv sarfiga bog‘liq. Jadvalda energiya xarajatlari 15,4 foizga oshgan, ulushi 10,0 foizdan 10,5 foizga ko‘tarilgan. Bu holat tariflar o‘zgarishi, ishlab chiqarish quvvatlarining notekis yuklanishi yoki energiya tejamkor uskunalaridan yetarli foydalanilmayotganini bildirishi mumkin. Korxonada energiyani faqat umumiy hisoblagich bo‘yicha kuzatsa, qaysi sexda ortiqcha sarf yuzaga kelayotganini aniqlash qiyin bo‘ladi. Shuning uchun har bir yirik sex va energetik uskuna bo‘yicha **energiya monitoringi** joriy etilishi zarur.

Logistika xarajatlari 27,8 foizga oshgani xarajatlarni boshqarishda tashqi zanjirlar ta’siri kuchayganini ko‘rsatadi. Mahsulot tayyor mato yoki tikuv-trikotaj ko‘rinishiga o‘tgan sari qadoqlash, markalash, omborlash, ichki tashish, eksport hujjatlari va yetkazib berish xarajatlari ortadi. Eksportga yo‘naltirilgan korxonada uchun logistika faqat transport xarajati emas. U yetkazib berish tezligi, bojxona jarayoni, ombor zaxirasi va mijozga xizmat ko‘rsatish sifati bilan bog‘liq kompleks jarayondir. Shu bois logistika xarajatlarini buyurtmalar kesimida hisobga olish va shartnoma narxiga kiritish talab etiladi.

2-jadval. Mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan xarajatlar tahlili

Ko'rsatkich	2024-yil	2025-yil	Farq	Izoh
Ishlab chiqarish hajmi, mln metr	10,0	11,5	+1,5	Hajm 15,0 foizga oshgan
Jami xarajat, mln so'm	120 000	132 500	+12 500	Nominal xarajat 10,4 foizga oshgan
Birlik tannarx, so'm	12 000	11 522	-478	Birlik tannarx 4,0 foizga pasaygan
Xomashyo xarajati, so'm/metr	7 200	6 800	-400	Sarf me'yor kamaygan
Mehnat xarajati, so'm/metr	1 560	1 583	+23	Ish haqi bosimi saqlangan
Energiya xarajati, so'm/metr	1 200	1 204	+4	Tarif va yuklama ta'siri sezilgan
Ustama xarajat, so'm/metr	480	296	-184	Hajm effekti va nazorat kuchaygan

Birlik tannarx tahlili korxonalar xarajatlarini baholashda umumiy xarajat summasidan ko'ra aniqroq xulosa beradi. Modelda jami xarajatlar 12 500 mln so'mga oshgan bo'lsa-da, mahsulot birligiga to'g'ri keladigan tannarx 478 so'mga kamaygan. Bu natija ishlab chiqarish hajmining o'sishi va xomashyo sarfi bo'yicha tejamkorlik bilan bog'liq. Lekin mehnat va energiya xarajatlari mahsulot birligiga nisbatan deyarli pasaymagan. Demak, korxonalar keyingi bosqichda mehnat unumdorligi va energiya tejamkorligini boshqarishga ko'proq e'tibor berishi kerak.

Xarajatlarni boshqarishda **reja, me'yor va fakt** o'rtasidagi farqni tahlil qilish markaziy o'rin tutadi. Korxonada har bir mahsulot turi bo'yicha normativ sarf xaritasini ishlab chiqishi kerak. Unda bir metr gazlama uchun ip sarfi, bo'yoq sarfi, energiya sarfi, ish vaqti, chiqindi me'yor, qadoqlash materiali va texnologik yo'qotishlar aniq ko'rsatiladi. Ishlab chiqarish yakunida faktik sarf normativ bilan taqqoslanadi. Agar og'ish me'yoriy chegaradan oshsa, sabab jarayon darajasida aniqlanadi. Bunda buxgalteriya bo'limi faqat hisob yurituvchi emas, balki boshqaruv signali beruvchi axborot markaziga aylanadi.

To'qimachilik korxonasida xarajatlar yuzaga kelishining shakllanish omillari ichki va tashqi guruhlarga ajratiladi. Ichki omillarga xomashyo sarf me'yori, uskunalarning unumdorligi, ishchilar malakasi, texnologik intizom, brak darajasi, zaxira boshqaruvi, ta'mirlash rejasi va sexlar o'rtasidagi muvofiqlik kiradi. Tashqi omillarga xomashyo bozoridagi narxlar, energiya tariflari, import materiallari narxi, valyuta kursi, transport xarajatlari, eksport bozorlaridagi talab va davlat tomonidan beriladigan imtiyozlar kiradi. Boshqaruv mexanizmi ichki omillarni to'liq nazorat qilishi, tashqi omillarga esa moslashuvchan reja va risk zaxiralari orqali javob berishi kerak.

PF-71-son Farmonda respublikada ishlab chiqarilmaydigan ayrim xomashyo, materiallar, butlovchilar va ehtiyot qismlarni 2027-yil 1-yanvargacha bojxona bojidan ozod qilish belgilangan [1]. Bu mexanizm importga bog'liq bo'yoq, kimyoviy material, ehtiyot qismlar yoki texnologik butlovchilar bo'yicha tannarxni kamaytirishi mumkin. Biroq imtiyozdan foydalanish avtomatik tarzda samaradorlikni oshirmaydi. Korxonada imtiyozli import qilingan materialning tannarxga real ta'sirini alohida hisoblab borishi, narx pasayishi mahsulot marjasini oshiryaptimi yoki faqat aylanma mablag' bosimini yumshatyaptimi, shuni tahlil qilishi kerak.

Xarajatlarni boshqarish mexanizmini korxonada ichida bir nechta o'zaro bog'langan bloklar orqali tashkil etish maqsadga muvofiq. **Normativ blok** sarf me'yorlarini belgilaydi. **Hisob bloki** faktik xarajatlarni mahsulot, buyurtma, sex va jarayon kesimida yig'adi. **Tahlil bloki** reja va fakt o'rtasidagi farqni aniqlaydi. **Nazorat bloki** og'ish sababini mas'ul bo'linmaga bog'laydi. **Rag'batlantirish bloki** tejamkorlik va sifat natijasini xodimlar manfaatiga ulaydi. **Raqamli monitoring bloki** axborotni kechiktirmasdan boshqaruv panelida ko'rsatadi.

Bunday tizimda xarajatlarning pasayishi tasodifiy emas, boshqariladigan jarayonga aylanadi.

ABC tahlil to'qimachilik korxonalarida mahsulotlar rentabelligini aniqroq ko'rsatadi. An'anaviy kalkulyatsiyada umumishlab chiqarish xarajatlari ko'pincha ishlab chiqarilgan hajmga nisbatan taqsimlanadi. ABC yondashuvida esa xarajatni keltirib chiqaruvchi faoliyat aniqlanadi. Buyurtmani tayyorlash, uskuna sozlash, laboratoriya tekshiruvi, bo'yash partiyasini almashtirish, qadoqlash dizaynini moslashtirish va eksport hujjatlarini rasmiylashtirish kabi faoliyatlar murakkab mahsulotlarda ko'proq xarajat talab qiladi. Shu xarajatlarning mahsulotga to'g'ri bog'langanda korxonaga qaysi buyurtma foydali, qaysi buyurtma past marja berayotganini ko'ra oladi.

Byudjetlashtirish to'qimachilik korxonasida xarajat intizomini shakllantiradi. Har bir sex uchun oy, chorak va yil kesimida ishlab chiqarish hajmi, xomashyo sarfi, energiya limiti, mehnat haqi fondi, ta'mirlash xarajati, brak me'yori va qadoqlash xarajati bo'yicha byudjet tuziladi. Byudjet rahbariyat uchun nazorat hujjati, sex boshlig'i uchun mas'uliyat mezoni, iqtisodchi uchun tahlil bazasi bo'lib xizmat qiladi. Uning samarasi faktik natijalar bilan muntazam solishtirilganda namoyon bo'ladi.

Resurs tejamkorligi xarajatlarni boshqarishning ekologik tomoni bilan ham bog'liq. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlarida 2025-yilda to'qimachilik chiqindilari hajmi 25 845,2 tonnaga yetgani va o'tgan yilga nisbatan 14,2 foizga oshgani qayd etilgan [2]. Bu ko'rsatkich ishlab chiqarish hajmi kengaygani sari chiqindi boshqaruvi masalasi ham dolzarblashayotganini bildiradi. Chiqindini kamaytirish faqat ekologik talab emas, balki iqtisodiy imkoniyatdir. Qayta ishlanishi mumkin bo'lgan chiqindi ikkilamchi xomashyo sifatida foydalanilsa, korxonaga material xarajatlarini kamaytiradi.

Amaliy hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, model korxonada birlik tannarx 4,0 foizga pasaygan. Agar korxonaga 2025-yilda 11,5 mln metr mahsulot ishlab chiqargan bo'lsa, 478 so'mlik birlik tejamkorlik umumiy hisobda 5 497 mln so'mlik shartli iqtisodiy samara beradi. Ushbu samara narxni pasaytirish orqali bozor ulushini oshirish, foyda marjasini saqlash yoki mahsulot sifatiga qo'shimcha investitsiya kiritish uchun ishlatilishi mumkin. To'qimachilik korxonalarida uchun tannarxdagi kichik o'zgarish ham katta hajm sababli sezilarli moliyaviy natijaga aylanadi.

Xulosa

To‘qimachilik korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlari tahlili korxonalar faoliyatining ichki iqtisodiy holatini aniqlash, tannarx shakllanishidagi asosiy bosim nuqtalarini ko‘rish va boshqaruv qarorlarini asoslash imkonini beradi. Tarmoqda xomashyo, energiya, mehnat haqi, amortizatsiya, logistika va umumishlab chiqarish xarajatlari o‘zaro bog‘liq holda shakllanadi. Ulardan birining nazoratsiz oshishi butun mahsulot tannarxiga ta’sir qiladi. Rasmiy statistik ma’lumotlar to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatining mamlakat sanoatidagi salmog‘i yuqori ekanini ko‘rsatadi.

Amaliy tahlil shuni ko‘rsatdiki, xarajatlarning nominal o‘sishi har doim ham korxonalar samaradorligi pasayganini anglatmaydi. Ishlab chiqarish hajmi, resurs sarf me’yori va doimiy xarajatlarning mahsulot birligiga taqsimlanishi hisobga olinmasa, xulosa noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Shartli korxonalar misolida jami xarajatlarda 10,4 foizga oshgan bo‘lsa-da, ishlab chiqarish hajmi 15,0 foizga ko‘paygani sababli birlik tannarx 4,0 foizga kamaydi. Shu bilan birga, mehnat va energiya xarajatlarning mahsulot birligiga nisbatan deyarli pasaymagani keyingi boshqaruv choralarini aynan ushbu yo‘nalishlarga qaratish zarurligini ko‘rsatadi.

Maqolada asoslangan boshqaruv mexanizmi normativ tannarx, javobgarlik markazlari, ABC tahlil, byudjetlashtirish, energiya monitoringi, zaxira boshqaruvi, raqamli axborot tizimi va rag‘batlantirish elementlarining o‘zaro uyg‘unligiga tayanadi. Ushbu mexanizm xarajatlarni hisobot yakunida aniqlashdan ko‘ra ularni jarayon davomida boshqarishga xizmat qiladi. Korxonalar har bir sex, mahsulot, buyurtma va faoliyat turi bo‘yicha xarajatlarni ko‘ra olsa, ortiqcha sarf sababini tez aniqlaydi.

To‘qimachilik korxonalarida uchun istiqbolli yo‘nalish xarajatlarni faqat kamaytirish emas, balki ularni qiymat yaratish nuqtayi nazaridan qayta boshqarishdir. Davlat tomonidan berilayotgan bo‘jxona imtiyozlari, tarmoqni rivojlantirishga qaratilgan me’yoriy chora-tadbirlar va eksport salohiyatini oshirish imkoniyatlari korxonalar ichki boshqaruv tizimi bilan uyg‘unlashgandagina to‘liq natija beradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, tannarxni pasaytirishning maqbul yo‘li resurslarning me’yoriy sarfini ilmiy asoslash, reja-fakt og‘ishini kuzatish, yuqori xarajatli faoliyatlarni ABC tahlil orqali aniqlash, energiya sarfini raqamli monitoring qilish, zaxiralarni optimallashtirish, brak va rejasiz to‘xtashlarni kamaytirish hamda xodimlar rag‘batini sifatli tejamkorlik bilan bog‘lashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-maydagi PF-71-son Farmoni. To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida. Toshkent, 2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida sanoat ishlab chiqarishi. 2025-yil yanvar-dekabr oylari uchun press-reliz. Toshkent, 2026. 7 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida. Tashqi savdo aylanmasida eksportning o‘rni. Biznes Daily Birja. Toshkent, 2025. 24-iyul.
4. Pardayev A.X., Pardayeva Z.A. Boshqaruv hisobi. Darslik. Toshkent: Tafakkur, 2014. 318 b.
5. Hasanov B.A., Xashimov A.A. Boshqaruv hisobi. Darslik. Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.
6. Karimov A.A., Kurbanbayev J.E., Jumanazarov S.A. Buxgalteriya hisobi. Darslik. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020. 400 b.
7. Shog‘iyosov T. Kompleks iqtisodiy tahlil. Darslik. Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. 280 b.
8. Mahmudov E.X. Korxonalar iqtisodiyoti. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2004.
9. Gadoyev E. va boshqalar. Buxgalter uchun amaliy qo‘llanma. Toshkent: Norma, 2010.
10. Xakimov Z.A. Yengil sanoat korxonalarini raqobatbardoshligini marketing strategiyalari asosida oshirish. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent, 2017. 141 b.
11. Yusupov S.Sh. Kuchli raqobat sharoitida O‘zbekiston to‘qimachilik sanoati korxonalarini rivojlantirish strategiyalari. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent, 2018. 144 b.
12. Yusupov S.Sh. Kuchli raqobat sharoitida O‘zbekiston to‘qimachilik korxonalarini rivojlanish strategiyasining asosiy yo‘nalishlari. Monografiya. Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. 152 b.
13. Boltabayev M.R. O‘zbekiston Respublikasi to‘qimachilik sanoati eksport imkoniyatlarini rivojlantirishda marketing strategiyasi. Iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent: TDIU, 2005. 242 b.

14. Sharipov I.B., Xakimov Z.A. Yengil sanoat korxonalarini raqobatbardoshligini baholash uslublarini takomillashtirish. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2017. №3.

15. Tillyaxodjayev A. To‘qimachilik sanoat korxonalarida marketing strategiyasi. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. Toshkent, 2024.

Research Science and
Innovation House

